

ואפילו לרבנו תם — כתב הרש"ש, דוקא בגוי הקונה מישראל מועיל, אבל גוי מגוי אין מועיל, כדכתיב וזאת לפני ישראל שלף איש... (ולפי זה, לפי מה שהוכיח רבנו תם משדה עפרון, צריך לומר שלאברהם אבינו היה דין ישראל לענין קנינים. ואולם ע' במאירי, שקודם מ"ת מסתבר שכל דרכי הקנינים היו שוים בכולם). ויש מי שכתב שאף לרבנו תם, ישראל מגוי אינו קונה בחליפין, שאין הגוי גומר בדעתו להקנות לו בחליפין (ע' שו"ת מהרשד"ם חו"מ נט. וע"ע תומים קכג).
וע"ע: בית הלוי ח"א כא; פני יהושע; מרומי שדה כאן ולהלן ד: על תד"ה מעיקרא; (מתנה אפרים הל' שלוחין ושותפין, טו); שדי חמד כללים מערכת ק, טו.

דף ד

והא לא דמיא האי יציאה להאי יציאה... בהפרת נדרים מיהא נפקא לה מרשותיה, דתנן נערה המאורסה אביה ובעלה מפירין נדריה' — אף על פי שעדין אינה דומה לגמרי ליציאה זו, שהרי היא יוצאה מרשות אדון מכל וכל ולא נשאר בה שום זכות — כיון שלענין נדרים יש בה שם 'יציאה', שוב ניתן לדרוש 'אבל יש כסף ביציאה אחרת' (ריטב"א). ושאלת הגמרא מעיקרא היתה שאין זו נחשבת יציאה כלל, כיון שמחוסרת חופה (כמוש"כ ב'שיטה לא נודע למי').
עוד יש לומר, שזה שגם האב מיפר אינו משום שלא יצאה ממנו, אלא מפני שלא נכנסה לגמרי לרשות בעלה, ולא נתרוקנה אליו הרשות לגמרי. והיא עצמה גם אין לה כח לזכות בעצמה, לכך נשאר בה זכות לאביה. (תלמיד הרשב"א)
ומהאחרונים יש שתירץ על פי שיטת הרמב"ם (הל' נדרים יב), שהאב מיפר כל נדרי בתו, גם אלו שאין בהם עינוי נפש, שלא כבעל. ובנערה המאורסה, שמפירים בשותפות, ודאי אין לאב כח להפר נדרים שאינם של עינוי נפש, שהרי זקוק הוא גם להפרת הבעל. נמצא אם כן שלענין נדרים שאין בהם עינוי נפש, יצאה לגמרי מרשות האב. (שו"ת דובב משרים ח"ב מט, ב).

זתנא גופיה מנליה דדריש הכי? אמרי, מכדי כתיב מאן בלעם; מאן יבמי דלא כתיב בהו יו"ד והכא כתיב ביה יו"ד, שמע מינה לדרשא הוא דאתא' — מכאן הוכיח הגרעק"א (בהגהותיו על סידור דרך החיים, בהל' קריאת התורה) ששתי מלים אלו, שורש אחד להן, וה—מ' של 'מאן' היא נוספת ואינה מעיקר השורש.

ואולם הכרעת כמה אחרונים אינה כן, אלא שתי משמעויות חלוקות ל'מאן' ו'אין' (דה"ח שם ועוד, וכ"פ המשנ"ב). ואכן יש לשיטה זו בסיס בדברי הראשונים כאן; —
הרא"ש בתוספותיו כתב, שפשוטו של מקרא 'מאן' הוא מלשון מיאון ולא מלשון 'אין', אלא שהתלמוד דרש כן, שכוונת הכתוב מבלי חפץ בלעם. ויש סיבה וטעם לדרש זה, מדלא כתיב 'מיאן' מלא, כמו ניאר מקדשו — לכך דרשוהו לשון 'אין'.

והרמ"ה פרש (מובא במוסגר בתורא"ש. וכן מובא בפתח עינים בשם תור"י הזקן מכת"י), שעיקר הכוונה בגמרא היא להראות שהאות י' יכולה להעלים בניקוד צירה. ולא לומר ש'מאן' ו'אין' שוים הם. (וכו"ב יש לפרש את דברי תלמיד הרשב"א, שכתב שהיה לכתוב 'אן' ויהא פירוש 'אין' כסף' כמו 'אנה הוא הכסף' שיצטרך לה, והלא יוצאת ללא כסף. וכמו 'אני אנה אני בא'. וברור ש'אן' במובן אנה, אינו במשמע 'מאן' בלעם).
ויש נפקותא בשאלה זו לענין ספר תורה שנכתב בו 'מאין' במקום 'מאן', לפי פסק ההלכה (ע' או"ח

קמג, ד) שספר תורה שנמצאה בו טעות בחסרות ויתרות, כל שאין שינוי במשמעות המלה ואין שינוי במבטא הקריאה, אין מוציאים ספר תורה אחר. אף כאן יש לדון בחילוף 'מאין' 'מאן' אם יש בו שינוי המשמעות. [ושינוי במבטא הקריאה — אין כאן, שהיו"ד שבאה כניקוד — אינה מורגשת בקריאה]. ופסק במשנה ברורה (קמג סקכ"ו) שבחילוף 'מאן' — 'מאין' צריך להוציא ספר אחר. וכן פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"א כה).

אמנם יש סוברים ששינוי בחסר ויתיר שדרשו ממנו הלכה, הרי זה פוסל. כמו 'קרנת' — 'קרנות' 'בסוכות' — 'בסכת' (ע' בשו"ת הרדב"ז קא). ולשיטה זו, צריך להוציא אחרת גם בשינוי ב'מאן'. וכן מפורש ברדב"ז שם. וע"ע שו"ת בנין ציון — צח.

מה שלא דרשו כן בשאר 'אין' שבתורה, כי כאן דוקא, שכל המקרא הזה מיותר ובא לדרשה, לכן דרשו גם את יתור ה-י' (פני יהושע).

ועתוס' ע"ז לט. (ד"ה אין) שפרשו דרשת הגמרא מאין לו סנפיר וקשקשת' — עיין לו. ובטורי אבן (מגילה י) כתב שרק במקום שיש מקום לדרוש 'עין לו', הרי אילולא שדרשה זו נכונה היה לו לכתוב 'אן' ללא יו"ד כדי שלא נטעה ונדרוש, ועל כרחק באמת אתא לדרשא זו, אבל בשאר מקומות אין דורשים יתור י', כי כן דרך המקרא. עוד על דרשת 'אין' — ע' בספר הערוך (ערך 'עין') בשם ר"ח, שנדרש במשמעות הן ולא. 'אן' משמעו לאו, והיו"ד שבאמצע מורה על הן [כמו 'אין' בלשון חכמים]. וע"ע בחכמת שלמה למהרש"ל; עבודת ישראל — ריש וישלח.

זואיצטריך למכתב קידושיה לאביה ואיצטריך למכתב מעשה ידיה לאביה... — הקשה הגאון רבי עקיבא איגר, כיצד ניתן היה ללמוד מעשה ידיה לאביה מקידושיה, הלא כיון שביד האב לקדשה, ממילא כסף קידושיה שלו מפאת עצם זכותו, אך שיזכה במעשה ידיה שלה, זה לא ידענו? מקושיא זו נראה לכאורה שהניח הגרעק"א שאין האב רשאי לכוף את בתו לעבוד אלא שאם עבדה מעשה ידיה שלו, אבל אם נניח שבכלל זכות מעשה ידיה לאביה, שהאב רשאי לחייבה לעשות לו מעשה ידים, הרי מובנת ההשוואה לקדושין, כשם שזיכתה לו תורה שיקבל קידושיה, כך תהא לו זכות על עצם עבודתה.

וכבר מבואר הדבר בראשונים (בכתובות מג), שביד האב לכופה לעשות לו מעשה ידים. אלא שהם דיברו בקטנה שבידו למכרה לאמה, אבל אין ראייה מדבריהם שגם בנערה הדין כן. ואולם מדברי המקנה (בסוגיתנו) והפני-יהושע (בכתובות מז) מבואר שגם בנערה כן, כיון שנלמדת בהקש מאמה עברה.

א. מכל מקום קושית רעק"א צריכה באור, כי גם אם נניח שלפי האמת אין יכול לכופה לעבוד בשבילו, הלא לפי הסלקא-דעתין ללמוד מקדושין שפיר י"ל שיכול היה לכופה כשם שזכאי לקדשה, ועל כך באה הצריכותא שהואיל והיא טורחת אין ללמוד זכות זו מקדושין. וע"ע בשיעורי ר' שמואל כאן ובמובא ביוסף דעת כתובות מז:

ב. נראה שגם אם ננקוט שיכול לכופה, אין זה חיוב ממון אלא זכות שיש לו לחייבה כל עוד היא אצלו, ולפי זה אם ברחו, אינה חייבת להשלים לו מעשה ידים שנמנעה מלעשות, [שלא כדין עבד שברח]. ויש להסתפק כשברחה ועשתה מעשה ידים ולא נתנה לו, האם חייבת להשיבם.

זואי אשמעינן מעשה ידיה, דקא מתזנא מיניה, אבל קידושיה דמעלמא קאתי לה... — אף כי מן התורה אין האב חייב לזון את בניו ובנותיו, כיון שכך דרך העולם שהיא ניוזנת משל אביה, ירדה תורה לסוף דעתן של בריות, ולכן זיכתה לו לאב מעשה ידיה, ואפילו כשמעשי ידיה עודפים

על דמי מזונותיה. ומצינו עוד כעין זה. (עפ"י תוס' גיטין מז: ד"ה ולביתך; ריטב"א כאן. וע"ע: פני יהושע כאן; אילת השחר להלן נג).

[יש לפרש כעין זה את הכתוב 'כסף ישקל כמהר הבתולת' דקאי על כתובה (ע' כתובות י. מכאן סמכו חכמים כתובת אשה מהתורה) אעפ"י שאינו חיוב גמור מהתורה אלא סמך (לדברי התוס' בסוטה כז. ד"ה איש). ואולם לפרש"י בכתובות יש לדחות, ע"ש].

— הרשב"א כתב לפרש דברי הגמרא דלא כרש"י: מעשה ידיה באים מכח מזונותיה, לפי כחה כן פעולתה, אבל קדושין 'מעלמא קאתו לה' — ואין המזונות משפיעים עליהם וגורמים אותם.

'לא נצרכא אלא לבגר דאילונית, סד"א בנערות תיפוק בבגרות לא תיפוק, קמ"ל' — וכגון שמכרה שנה או שנתים קודם היותה בת עשרים, שכשמגיעה לעשרים הרי היא אילונית ודאי ונעשית בוגרת ויוצאת. [אבל אם מכרה יותר משש שנים לפני עשרים, אינה יוצאת בבגרות, שהרי כבר יצאה בשש]. (עפ"י רי"ד).

ולדברי רב (ביבמות פ), בהגיעה לעשרים נעשית בוגרת למפרע, ולפי זה לכאורה לא משכחת לה כנ"ל, שהרי הוברר שהיתה בוגרת ואין מכירתה מכירה. אך כתב הראב"ד שאפילו לרב לא נעשית בוגרת למפרע אלא משעת הבאת סימני אילונית, הלכך אם מכרה קודם הבאת סימנים אלו, מכירתה מכירה ויוצאת למפרע משעת הבאת סימני אילונית שהיא שעת בגרותה. וצריך האדון להחזיר לה דמי מעשה ידיה שמאותה שעה. (עפ"י משנה למלך — עבדים ד,א. ועוד י"ל שהרי"ד לשיטתו שפסק (ביבמות פ, כמובא בפסקי ריא"ז שם) כשמואל, שהיא קטנה עד גיל עשרים. יד דוד).

'לא נצרכה אלא לעיקר זבינא דאילונית, סד"א דאתיא סימני נערות הוי זבינא דלא אתיא סימני נערות לא הוי זבינא זבינא, קמ"ל' — גם אביי מודה לסברא זו (כמו שאמרו כן בגמרא לענין יעוד — לקמן יב), אלא שלדעתו אין האילונית נידונת כסוג בפני עצמו, אלא היא כמו נערה שמתאחרת להביא סימנין. (עפ"י חזו"א קמח).

לכאורה יש לתרץ שאלתו באופן אחר; לדעת אביי, כיון שסימני נערות אינם כתובים בהדיא, אין אומרים בזה כל שאיני יכול לקיים בה כן אינה נקנית, משא"כ לענין יעוד דלקמן, דכתיב בהדיא. וכן גרעון כסף — שם — מדכתיב 'הפדה' הוי כמפורש. [ומצינו כיוצא בזה חילוקים שונים בין דבר המפורש לנלמד מדרש, כמבואר במק"א].

'אילו כן הייתי אומר תושב זה קנוי קנין שנים, אבל קנוי קנין עולם אוכל' — הגם ששניהם קנויים לזמן, שהרי 'קנין עולם' היינו לעולמו של יובל, אף על פי כן יש מקום לחלק בין שני סוגים אלו. ע' אבני נזר (אה"ע שצב) שבאר בכמה אופנים.

עוד בענין תושב ושכיר בתרומה — ע' תשובת אבני מילואים יז; קהלות יעקב ה. ובטעם שצריכים מיעוט מהכתוב על עבד עברי של כהן שאינו אוכל בתרומה, ולולא זאת הוה אמינא שהוא בכלל 'קנין כספו' הגם שאינו אלא קנין זמני — ע' באבי עזרי (קמא) הל' אישות ה, כד ובריש הל' עבדים, בבאור הדבר.

(ע"ב) 'והלא דין הוא, ומה אמה העבריה שאינה נקנית בביאה נקנית בכסף, זו שנקנית בביאה אינו דין שתקנה בכסף... מעיקרא דדינא פירכא, מהיכא קא מייתית לה מאמה העבריה, מה לאמה העבריה שכן יוצאה בכסף, תאמר בזו...' — הראשונים העירו שהיה יכול לפרוך בדרך זו: מה לאמה העבריה, שכן אין קנינה לשום אישות (כמו שאמרו להלן) לכך דין הוא שנקנית בכסף

ולא בביאה, תאמר באשה. וכתבו שאכן היו יכולים לומר כן, אלא שאמרו פירכא עדיפה. ועוד, לפי שרצו לומר שגם בדרך 'מה מצינו' אי אפשר ללמוד מאמה, מאחר והיא יוצאה בכסף, ואילו הפרכא הנזכרת אינה אלא לבטל הקל-וחומר, אך אינה מבטלת את הלימוד בבנין-אב. (ע' רמב"ן, רשב"א, ריטב"א. וע"ע במשך חכמה — תצא כד, א שבאר הלימוד מאמה, לפי שהיא מתייעדת בכסף קניינה, והרי זה ככסף קדושין, ולכן רצינו ללמוד מזה קנין כסף לכל אשה. וע"ע באמת ליעקב וברכת אברהם).

מבואר מדברי הראשונים ז"ל, שכל קל-וחומר כגון זה, שהסיבה שהדין אינו קיים במלמד אינה משום קולא אלא משום שאין שייך בו אותו דין — כגון כאן, ביאה באמה עבריה — אין זה קל וחומר. [לעומת זאת לענין פירכא ו'ויכח', גם בדלא שייך, אפשר שחשוב פרכא ו'ויכח'. ע' בתוס' ב"ק פח. ד"ה שכך; יבמות נו: ד"ה רב; חכמת שלמה למהרש"ל להלן ה:). וכן מתבאר מתוך דברי המהרש"א להלן (ה. ד"ה ומה כסף). וע' רש"י ו'יד דוד' שם. והאריך בזה בספר שער המלך ריש הלכות אישות.

[וצ"ע להלן י: דיליף רבי יהודה בן בתירא קל וחומר שארוסה אוכלת בתרומה משפחה כנענית שאין ביאתה מאכילה בתרומה וכספה מאכילה, והלא שם אין שייך ביאה בקנינה. ולפי מה שכתבו התוס' שם (בד"ה ומה) לתירוץ אחד אתי שפיר, שאותו ק"ו אינו אלא גילוי מילתא בעלמא שארוסה נקראת קנין כספו. וכבר העיר על כך הרמב"ן שם, וכתב מתוך הדוחק שאינו קל וחומר גמור אלא אמרו לחזק הדבר, ע"ש. וכיו"ב כתב הפני-יהושע (מובא להלן שם)].

ויש להעיר לדברי האור-שמח (עבדים ה,ה), שלכאורה נראה שלדעתו ניתן ללמוד ק"ו כעין זה. וצ"ע. וע"ע ב'בית ישי' — סח.

ואי כתב רחמנא ויצאה חנם הוה אמינא היכא דיהבה איהי לדידיה וקידשתו הוה קידושי... — לפרש"י הוה אמינא שהיא יכולה לקדש אותו, כלומר לקנות זכויותיה בשאר כסות ועונה שהוא משועבד לה [ולפי זה אין הקידושין שייכים במהותם לאיסורי אישות אלא להתחייבויות ולשעבודים של זה לזה]. ומה שהקשו התוס' הלא אביה מקבל הקידושין יש לומר דהיינו כאשר הבעל נותן הכסף ולקחה, אבל להפך, כאשר היא הלוקחת — לולא כי יקח — הוה אמינא שהאב נותן הכסף לבעל ואומר לו הרי אתה מקודש לבתי. (עפ"י אמת ליעקב)

זבעלה — מלמד שנקנית בביאה' — כי לאיזה צורך כתובה מלה זו, הלא הפרשה מדברת בדין מחזיר גרושתו, והרי דרשו (בספרי) שגם המארש אשה ולא נשאה, אסור לו לשוב לקחתה לאחר שגרשה, ועל כרחך בא הפסוק ללמדנו דרך נוספת של ליקוחין — זבעלה, וכאילו כתוב כי יקח איש אשה או בעלה. [ואין לומר שבא להשמיענו שאינה נעשית מאורסת אלא בקיחה עם ביאה, שאם כן, לא משכחת לה נערה בתולה מאורשה. וע' להלן ט:]. (משך חכמה — תצא, כד,א).

בזה הסביר דברי הרמב"ם (ריש הל' אישות) שקידושי ביאה נחשבין מפורשין בכתוב. וכן מבואר ברשב"א להלן ה. שקדושי ביאה מפורשין בקרא, ועוד יותר מכסף ושטר. וע' חזו"א קמח לדף ט, ולשיטתו מפשט הפסוק 'בעולת בעל' למדנו קנין ביאה, והוי כמפורש.

*

נראה לומר טעם על דרך מושכל על הא דאין למדין קל וחומר מדברי סופרים (ע' ידים ג,ד). דדוגמא דיליף התורת-כהנים (אמור קפד) קל וחומר שיהא סוכות חייב במצה (ומה חג המצות שאינו טעון סוכה טעון מצה, זה שטעון סוכה אינו דין שטעון מצה...). ובקדושין יליף מה שפחה שאינה

נקנית בביאה נקנית בכסף, אשה שנקנית בביאה... וכן במסכת דרך ארץ (רבה רפ"א) אשת איש שאני אסור בה אינו דין שיהא אסור בבתה... יעו"ש, דהקל-וחומר אין לו מקום בעומק הגיגין בסברא שיחוייב ההפכיות לפי משפט הנושאים למבין עומק טעמם, [דוגמא לזה בברכות כ"ג ע"ב הא מילתא תיתי בתורת טעמא ולא תיתי בתורת קל וחומר כו'], רק הי"ג מדות נמסרו מסיני שבהן ידונו ויקישו וילמדו, והבורא יתברך הבלתי-בעל-תכלית ידע כי להסיר אופני הטעות אשר יפלו בשכל האדם כאשר לא ידע עומק דעת עליון, גלה יתור או רמו, למען לא נבוא לכלל טעיות, וכל מה שאין עליו הוראה בתורה נלמוד בהנך י"ג מדות. לא כן דברי סופרים, אשר שכל האנושי ברוח הקדש השורה עליו, אם כי השיגו האמת, אולם להקיף כל מה שנוכל ללמוד באופנים ענינים זרים ולהסיר הטעיות בתיבה מיותרת או במלה זרה, קשה זה לשכל האנושי התכליתי, ועוד כי באו בעל פה, מה שאין באפשרי לדייק התיבות — לכן אמרו אין דנין קל וחומר מדברי סופרים (ובזה יהיה גם קצת טעם למה אין דנין קל וחומר מהלכה, ודו"ק)...'. (מתוך משך חכמה — שפטים יז,יא)

ונראה לפי זה שקל-וחומר המחוייב מסברא אפשר ללמוד אף בדברי סופרים. וכן מבואר להלן: בדברי רבינא, ע"ש.

פרפראות

ויצאה חנם — בגימטריא: סימנים. (ברכת פרץ)
 אין כסף — בגימטריא: בסימנין. (בעל הטורים — משפטים. בהפרש אחד).

'מילתא דאתיא בקל וחומר טרח וכתב לה קרא' — ראה 'בני יששכר' — אדר, י. מצוטט ב'יוסף דעת' סוטה כט.

דף ה

הערות ובאורים בפשט

ז'מנין שאף בשטר... מה לכסף שכן פודין בו הקדש ומעשר שני תאמר שטר שאין פודין בו הקדש ומעשר שני' — רש"י מפרש 'שטר שאין פודין בו' — אם כתב שטר חוב לגזבר, אין הקדשו פדוי. ודייקו מכך שלענין קידושין או לקנין קרקע, מועיל שטר כזה [מדין 'קנין כסף'], שאם לא כן, היה לו לומר, מה לכסף שכן קונין בו, תאמר בשטר חוב. (וכן דעת שלטי הגבורים, מובא בבית שמואל כח סקל"ז. וכן דעת הריטב"א בכתובות צב — כפי שהוכיח בבית הלוי ח"א כג).

ואמנם הרשב"א חולק וסובר שאין האשה מתקדשת בשטר חוב כזה, לפי שאין זה כסף בעין ואין כאן נתינה. והשטר המדובר בגמרא הוא שטר הדומה לשטר קדושין, שכתב לגזבר בשטר שהוא פודה את הקדשו. (וכן כתב הרמ"א אה"ע כטו. אך נראה שאף לשיטה זו, אילו אמר לה בפירוש שמקדשה באותו השטר [שהוא בעל ערך], ולא בגוף המנה, תהא מקודשת. כן צדד במנחת שלמה ח"א עד).